

A költészet jövője felett évtizedek óta lélekarangot kongató literátor közeg a kortárs líra napjainkban kibontakozó, fentebb részletezett primer tendenciája ismeretében könnyen beláthatja: a líra temetésére készülődve a közeli jövőben nem lesz szüksége koporsóra, de még sírhely váltásával sem célszerű bízni. A költészet (az előadói művészeti ággal karöltve kialakított) új (ön)kifejezési formája révén (hosszas csipkerózsika-álmából éppen ébredve) reneszánszát éli. Saját egyedi hangjukat e mozgalom részeként könnyűszerrel megtalálhatják a kis nemzetek lírikus közegei éppúgy, mint a nagy nyelvterületek verselő művészközösségei.

A napjainkban a fiatalság körében elementáris erejű népszerűségnek örvendő (hatása vonatkozásában kizárólag a beatlíra korabeli hatóköréhez mérhető) slam poetry irányzat a létrejötte óta ugyan az amerikai (keleti parti) popkulturális szcénából eredeztethető globális költészeti és előadó-művészeti trendeket követ, mégsem veszélyezteti a résztvevőket a sokat emlegetett olvasztótégely, amelynek délibábja oly sokakra gyakorolt negatív hatást az elmúlt évszázad magyar irodalomtörténetének megsárgult lapjairól pontosan ismert módon. A slammer közösség az utca emberéhez szól köznap nyelvvel, közérthető módon, ami végre nem izolálja a kortárs lírát a magaskultúra elefántcsonttoronyába zárva a potenciális befogadók elől, védve annak vélelmezhetően magasztos értékeit. A korábban az iskolai irodalmi tananyag népszerűtlen világába száműzött vagy az elit irodalmi magaslatokra helyezett líra éppen napjainkban tör ki a hosszú évtizedek marginalitásának kalodájából.

Mindezt sokunk számára talán szokatlan formában valósítja meg. Azonban tényként leszögezhető: a globális kommunikációs megatrend közlési és befogadói feltételrendszeréhez briliáns virtuozitással idomuló slam poetry kortárs kulturális közegre gyakorolt elementáris erejű vérfrissítő hatása teljességgel felülír minden hazai és nemzetközi kritikát. A kezdetben a szóbeliség és a zenei hatásmechanizmusok együttesen alapuló költészeti formák évezredekkel korábbiak, mint az írásbeliség elterjedésének folyamata. Így a szövegcentrikus költészeti hagyomány megrendülése nem eredményezheti a líra felszámolását, pusztán a költészetnek a sajátos 21. századi befogadói igényekre szabott, villámgyorsan végbemenő korszakváltását segítheti elő.

A slam poetry a líra 21. századi sikerreceptje.

GERENCSÉR ANNA

A szép új világ üzenete

Hogyan újulhat meg az irodalom,
és mit jelent írónak lenni a 21. században?

„Az írói tevékenység – sors és hivatás.”

Szvetlana Alekszijevice

„Kezdd új utat, új mondatot, s a merészebbek szava lesz a törvény.”

Piramis: *Égni kell annak, aki gyújtani akar*

Hajlamosak vagyunk úgy beszélni az irodalomról, mint a természetes folyamatokról vagy a tőlünk időben távoli történelmi eseményekről: mintha olyasmi lenne, ami „magától” történik, tőlünk függetlenül, amire nincs befolyásunk, és ami lezajlik anélkül is, hogy beleártanánk magunkat. Valami majd csak lesz vele – mert olyan még nem volt a világon, hogy valami ne lett volna. Ez hatalmas tévedés: a szavak mindenkinek szabadon a rendelkezésére állnak, bárki, az utolsó koldustól a milliárdosig, a gyermektől az aggyastyánig megváltoztathatja az irodalmat, meghatározhatja a következő

évtized vagy évszázad folyamán érvényesülő szabályokat és szokásokat. Az irodalom újra és újra megújul, néha lassú és megfontolt átalakulás során, néha egyetlen merész ötletet követően, villámcsapásszerűen – s minden korban, így ma is az írók feladata, hogy megújítsák: nemcsak az eddig elismert alkotóké vagy a tanult irodalmároké, hanem mindenkié, aki ír, írni akar, vagy valaha írhat, így a tiéd is. Ha érdekel az irodalom és jövője, ez az esszé neked szól.

Mikor feltesszük a kérdést, hogyan tud megújulni az irodalom a modern korban, gyakran elfelejtjük, hogy már a pusztá felvetés is feltételez egy előző kérdést: miért kell megújulnia az irodalomnak?

Egy kor irodalma – mind stílusában és kifejezőeszközeiben, mind kedvelt témáiban – mindig az adott kort tükrözi. Ha megvizsgáljuk, miről írtak és miről olvastak az emberek, milyen történetek voltak népszerűek, és melyeket tiltottak be, pontosabb képet kapunk az akkori életről és gondolkodásmódról, mint akárhány történelmi előadásból vagy nagy felfedezésből. Az irodalomban megtaláljuk az uralkodó világnézetet és a lázadó gondolatokat, amelyek már a következő kor alapelveinek csíráját hordozzák magukban; az irodalomból megismerhetjük, hogyan tekintettek a múltra, és mit véltek tudni a jövőről. Az irodalom tovább él, mint akár a leghatalmasabb birodalom – és mindig, mindig tükör, amelyben az adott kor visszfényét láthatjuk.

Az irodalomnak tehát nem *kell* megújulnia, legalábbis nem abban az értelemben, ahogy történelmi szükségszerűségekről vagy akár fizikai törvényekről szoktunk beszélni – ha azonban az irodalom leragad az előző kor stílusánál és témáinál, azzal tisztán mutatja, hogy az írók és költők behunyták szemüket, hogy ne lássák a változásokat, és befogták a fülüket, hogy kívül rekesszék az új idők új dalait. *Tempora mutantur, et nos mutamur in illis*, s ha az irodalom ezt figyelmen kívül hagyja, csupán egy régebbi kor s a dicső elődök írásainak satnya utánezata lesz, míg a tükör szerepét átveszi valami más: népdalok, gúnyversek vagy ponyvaregények, amelyeket az adott kor irodalmárai talmi vacaknak, a közízlésnek hízelgő szemétnak bélyegeznek, vagy akár egy teljesen más műfaj, más művészeti ágazat.

Könnyű azonban haladásról prédikálni, de nem olyan egyszerű megtalálni a megfelelő irányba vezető utat. Nem szabad elfelejteni, hogy a mozgás nem egyenlő a haladással: ha meg akarjuk újítani az irodalmat, nem elég megváltoztatni, de meg kell találni, pontosan minek kell változnia, s mivé váljon. E szempontból pedig a kortárs irodalom olyan nehéz helyzetbe csöppent, amelyhez fogható eddig még sosem állt elő.

A művészet – nemcsak az irodalom, de a festészet, a szobrászat, a zene és minden más – számára az utóbbi két-három évtized olyan válságot teremtett, amely előtt példátlan volta és expressz sebessége miatt mindenki tehetetlenül áll. A változás ugyanis, amellyel jelenleg szembe kell néznünk, nemcsak annyiban nyilvánul meg, hogy egyes stílusok, műfajok vagy témák kimentek a divatból, s új műfajokat kell teremteni, új témákat kell felfedezni – most az irodalom és a művészet mint olyan veszíti el szerepét és jelentőségét, miközben a multimédia által nyújtott, illékony és semmitmondó „tartalmak” veszik át a helyüket. De nemcsak az irodalmat érinti érzékenyen az utóbbi évtizedek technológiai robbanása, hanem az embert magát is: generációk veszítik el a kapcsolatukat, a közös alapot az utódaikkal, mert azok már teljesen más világban élnek, mint ők, gyakran már a huszonevesek is idegennek érzik magukat a környezetben, amely már az ő gyerekkoruk óta is hatalmasat változott, és emberek milliói válnak telefon- és számítógépfüggőkké, s pazarolják el értékes éveiket a képernyők előtt. Pessimistább pillanatokban akár úgy is tűnhet, hogy a disztópikus sci-fik sötét napjai következnek, mikor az ember fokozatosan elveszít minden kapcsolatot az embertársával, s az élet minden területét meghódítja a technika. A Nagy Testvér mindent lát és irányít, s már ügynökökre és irodákra sincs szüksége, csak jól elhelyezett reklámokra és divatos telefonos applikációkra.

E folyamat mellékhatásaként a művészet egyre inkább háttérbe szorul, nemcsak azért, mert a jelenkor átlagembere műveletlen, akár funkcionális analfabéta, hanem azért is, mert igénytelen: míg a művészet céljai között minden korban ott szerepelt az időt álló érték megteremtése, a liberális fogyasztói társadalom az értékeket relatívnak tekinti, az időtállóságot és a hagyományt pedig maradiságnak és rugalmatlanságnak. Különösen az európai kultúrkörben terjed rohamosan az a jelenség, hogy átértelmezik vagy lerombolják a hagyományos értékeket, s az *új* és a *más* fogalmát teszik értéké; ezek azonban csupán külsőségek, amelyek a régivel és a megszokottal való szembenállást fejezik ki, de önmagukban nem képeznek elégséges alapot sem más értékek meghatározásához, sem egy

stabil világgép vagy előremutató gondolkodásmód kifejlesztéséhez. Oly korban élünk, amelynek alapvető jellemzője a rombolás, anélkül, hogy az összetört rendszer helyett bárki újat építene.

A megújulni vágyó irodalomnak tehát kettős kihívással kell megküzdenie: nemcsak a világ sebes változásához illeszkedő kifejezőeszközöket és témákat kell megtalálnia, de egyben meg kell küzdenie az emberek egyre csökkenő s egyre megosztottabb figyelméért – azaz a potenciális olvasókért – a tévékkel, számítógépekkel és okostelefonokkal. S mindezek mellett, bár ez nem a mi korunk sajátja, hanem a művészet időtlen feladata, az irodalomnak hozzá kellene adnia valamit a világhoz, jobbá, szebbé, többé kellene tennie az ember életét.

A figyelemfelkeltés problémája nem csak az irodalmat érinti: az ország összes oktatási intézményében problémát jelent, hogy a tanulóknak, akik a képernyők előtt nőnek fel, sokkal nehezebb a tananyagra irányítani a figyelmét, ha pedig sikerült, a figyelem sokkal kevesebb ideig tart. De mit tehet az irodalom, hogy az emberekre mindennap rázúduló hatalmas mennyiségű információ között ne vesszen el egy jó regényrészlet vagy lélekhez szóló vers?

Gyakori válasz erre, hogy az irodalomnak fel kell adnia a hagyományos formátumokat. Sokan úgy vélik, a papír alapú könyvek napja leáldozott, s a piacon már csak az e-book vagy a telefonon és más hasonló eszközön olvasható könyvek számára van hely, ezzel azonban vitába szállnék. Az olvasás ugyanis nemcsak az információ átadásáról szól, hanem a meditáció egy formáját kínálja fel, s akinek öröme telik abban, hogy a kezében tartson egy könyvet, érezze a papír és a festék illatát, hallja a zizegést lapozáskor, annak hiányozni fog a könyv akkor is, ha ugyanazt a történetet a képernyőn is elolvashatja. Az elektronikus terjesztés nem a nyomtatott könyvek helyett, hanem mellett ideális: anyagot és energiát spórolhatunk azzal, hogy nem nyomtatunk ki mindent, illetve áthidalhatjuk a gyártás és a szállítás, az import és export problémáit is. Az elektronika elsőrendű eszköz arra, hogy jóval szélesebb körben hozzáférhetővé tegyünk egyes könyveket, de nem mozdítja elő azt, hogy az emberek érdeklődjenek az irodalom iránt, hogy megszeressék az olvasást, sőt, még csak ugyanazt a hangulatot sem nyújthatja. Arról nem is beszélve, hogy vízbe ejtve az elektronikus eszközök ugyanúgy elázhatnak, egy igazi könyv viszont sosem fog lemerülni, nem romlik el benne egy mikrochip, nem törik be a képernyője.

A másik leggyakoribb válasz már nem a formára, hanem a tartalomra vonatkozik: eszerint az irodalomnak fel kellene ismernie, hogy az írott szó önmagában már nem elég érdekes, és a művészet más területeivel összefonódva kellene új alkotásokat létrehozni, képekkel vagy akár mozgóképekkel tarkítva a szöveget. Ezt az elvárást a legjobb esetben is ambivalensnek nevezném: egyrészt számtalan nagyszerű lehetőség rejlik benne, amelyből új műfajok, akár új művészeti ágak születnének, másrészt azonban, ha kizárólag ezt az utat követnénk, az minden valószínűség szerint az irodalom végét jelentené.

Az irodalom határterületein mozgó, más művészeti ágakkal összefonódó műfajok már korábban is megjelentek: ott van például a képregény, amely gyakran az irodalom és a grafika területén mozgó művészek közös alkotása, vagy a színdarab, amelyet írója rendszerint színpadi előadásra szán, annak híján azonban olvasmányának is kitűnő. Az irodalom és a képzőművészet vagy az előadóművészet frigye általában gyümölcsöző, ha azonban ezen alkotásokra nem új műfajként vagy határterületként tekintünk, hanem az irodalom egészét kívánjuk ilyen irányba terelni, az irodalom elsikkad, s a végén csupán mellékes eszköz lesz egy más jellegű műalkotás megvalósítása során. Az irodalom, ahogy etimológiájából is kitűnik, az írás művészete – ha bármi mássá próbáljuk alakítani, elveszíti azt a lényegét, esszenciáját, amely megkülönbözteti a művészet más megnyilvánulásaitól.

Az irodalomnak tehát saját keretein belül kell megújulnia, modern irodalomként, nem pedig a szép új világ vadonatúj, a felismerhetetlenségig korszerűsített művészeti ágaként. Ennek módszerre pedig csakis az irodalmi alkotások tartalmának s az irodalmi nyelvnek a megújítása lehet.

Első lépésként fel kell hagyni azzal, hogy az irodalmi nyelvet zárt rendszerként kezeljük. A nyelv szerves, eleven, állandóan változó jelenség, nem pedig kőbe vésett, megingathatatlan törvény: el kell fogadni, hogy az irodalom nyelve a köznyelvvél azonos sebességgel változik. Ahogy a köznyelvben is megjelennek az idegen eredetű szavak és a szleng, ahogy a régi kifejezések új jelentést kapnak, úgy az irodalmi nyelvnek is követnie kell a változásokat. Az irodalom nyelvének nyitottnak kell lennie, rugalmasnak és játékosnak – méghozzá kétfelé is nyitottnak, az író és az olvasó irányába is.

Az olvasó felé történő nyitottságon azt értem, hogy az irodalom hajlandó alkalmazkodni az olvasók igényeihez, figyelembe veszi nemcsak azt, hogy mit akarnak írni az emberek, hanem azt is, milyen szöveget érdemes és jó olvasni. A legtöbb olvasó, mikor a kezébe vesz egy könyvet, nem fogalmaz meg tudatosan elvárásokat a nyelvezettel kapcsolatban, tudat alatt azonban pontosan tisztában van vele, mit vár el a könyvtől: a témához és a műfajhoz illő kifejezéseket. Ha egy regény a 21. században játszódik, az olvasó 21. századi szókincsre fog számítani, ha pedig egy történelmi regényről van szó, a 16. századi esemény sor leírásánál ostobán hatnak a jellemzően modern kifejezések. A 14. században senki nem mondta, hogy „leesett a tantusz”, mert a telefon és a tantusz még árnyék sem volt a jövő homályában; ugyanígy a kétezres évek elejének egy városában senki sem vág át a dűlőn vagy a szérűn, legfeljebb a fűvön, a dombon, a pázsiton, a téren vagy az udvaron. Az irodalom stílusának igazodnia kell a tárgyának helyéhez és idejéhez: például aki a hetvenes években spiné volt, az a kilencvenesekben bige, a kétezresekben pedig már csaj, és ami a kilencvenes években sirály volt és menő, azt manapság mindenki nagyon adja. Félre kell tenni azt a koncepciót, hogy a köznyelv egy része nem része az irodalmi nyelvnek: az irodalmi nyelv ugyanis magába foglalja a köznyelv egészét – beleértve a káromkodásokat és a szaknyelveket is: mindent! –, és túl is terjeszkedik rajta. Az irodalomban nem létezhet nyomdafestéket nem tűrő kifejezés, s az irodalom nem lehet mesterkéltné, szégyenlős vagy álszent. El kell foganunk, hogy az a nyelv, amelyen történeteket mesélünk el, mindig a saját korunk nyelve, nem pedig az irodalom más korszakban élt nagyjaié, bármekkora tisztelet övezze is őket. Olyan szöveget kell az olvasó kezébe adni, amely József Attila szavaival élve igaz, nem csak valódi – s az irodalom csak akkor lesz igaz, ha nem riad vissza semmitől, ha mer kísérletezni és változtatni, és ha a végletekig rugalmas.

Az igazság nélkülözhetetlen feltétele az őszinteség is. Manapság, amikor egy történet, egy mondat vagy akár egy szó egy nap alatt végigfuthat az egész Földön, s az információ fegyver, munkaeszköz és ingyencirkusz a nép épülésére, nagy lehet a nyomás az alkotón, hogy engedjen a valós vagy vélt elvárásoknak, és a többség véleményéhez igazítsa a mondandóját. Az írásokat alapvetően olvasásra szánják, s így minden íróban felmerül a kérdés, mit vár tőle az olvasóközönség nemcsak stilisztika vagy nyelvezet, hanem tartalom szempontjából is. Ez még nem is baj, a kérdésnek azonban úgy kell hangoznia: „mit akarnak olvasni az emberek?”, s nem úgy: „mit akarnak hallani az emberek?” Mert az utóbbi kérdésre az a válasz: azt, hogy nekik van igazuk, az ő világképük és gondolkodásmódjuk a helyes és a követendő. Az emberi természet nem túl dicséretes, de határozottan állandó vonása ez. Ha azonban olvasásról van szó, a válasz egészen más: jó történeteket. S hogy mitől lesz egy történet jó? Nem attól, hogy az olvasó véleményét fogalmazza meg kicsit ékeesebben, mert ha ez a célja, csupán szellemi maszturbációvá silányítja az olvasás élményét. Egy jó könyv megragadja, magába szívja az olvasót, megrázza, gyönyörködteti, felkavarja, megríkatja, felhőborítja vagy meghatja – attól függ, milyen műfajról, milyen történetről van szó. A lényeg a hatás: a rossz könyvek nem azok, amelyeket az olvasó magából kikelve szidalmaz, vagy hosszasan vitatkozik róla valakivel, hanem az, amit unottan tesz le, s hamarosan el is felejt. Nem a többségi véleményt kell visszatükrözni, hanem azt kell megírni, amit az író igaznak érez – ennek híján az olvasó szemében is hiteltelennek és mesterkéltné fog tűnni az írás. Ha tehát írsz, légy mindig büszke arra, aki vagy, arra, amit érzel, arra, amit az írásaidban meg akarsz osztani a világgal!

Az író felé való nyitottság azt jelenti, hogy az irodalom nem szab határokat a művész alkotó szellemének, nem véges eszközkészlettel dolgozik, s nem akar minden alkotást bepréselni a klasszikus műfajok skatulyáiba. Lehetőséget kell nyitni arra, hogy formabontó alkotások szülessenek, hogy minden író megteremthesse a saját nyelvét és műfaját, hogy az irodalom fogalma ne bilincset, hanem szárnyat jelentsen számára. Ez jelenti a választ ugyanis arra, hogyan újulhat meg a modern irodalom: teret kell nyitni a kísérletekre, a nyelvi játékokra és a nyelv újraalkotására.

Ez nem egy második nyelvújítást jelent, hanem a nyelv egyes rétegeinek összedolgozását, az egyéni jelentések közös jelentéssé tételének lehetőségét. A nyelv ugyanis nemcsak a kommunikáció közös terepe, de egyben az az eszköz, amellyel meghatározzuk személyes valóságunkat. Mit írunk le, hogy írjuk le, mit minek nevezünk? A válasz mindenkinél más, mert mind kialakítjuk a saját nyelvünket, a saját szófordulatainkat. Egyesek nyelve sűrű és egyszerű, másoké színes és bonyolult, de bármilyen is legyen, hozzáad valamit a közös nyelvhez, túllép a közmegegyezésen, amely megszabja a szavak szűkebb jelentését.

Hazi íróink közül Tandori Dezső volt az, aki páratlan képességgel emelte be az irodalomba saját szókincsét, mint például *Miért élnél örökké?* című regényében a „koalazac” és a „kocsmatörpelék” gyöngyszemeit, s már kötetei címében is előszeretettel alkotott új szavakat és szójátékokat, mint a *Jaj-kiállítás*, az *Aforiz-dió*, *aforiz-mák*, a *Zabkeselyű* vagy a *Csodakedd*, *rémszerda*. De nemcsak az egyes személyeknek, hanem a családoknak, házaspároknak, testvéreknek és közeli barátoknak is megvan a saját nyelve, amely kötelék az összetartozók között, s egyben elválasztja őket mindenki mástól. Ezt ragadja meg tökéletesen Stephen King *Lisey története* című regényében, ahol az olvasó a történettel párhuzamosan végigkísérheti azt is, ahogy a két főszereplő, Scott és Lisey családjának a nyelvéből s közös tapasztalataikból végül megszületik kettejük saját nyelve: Scott rémisztő, ámde csodálatos világa a Paragony, itt található a szavak tava és a Mesefa, és itt rejt el Scott egy „dincset” Lisey számára, amivel megmenekülhet egy igazán „elmaszott” helyzetből. (Az eredetiben ugyan-ezek: *Boo’ya Moon*, *the myth pool*, *the Story Tree*, *bool* és *smucked*. Nemcsak az írók dolgozhatnak egy nyelv megújításán: a fordítóknak is jelentős szerep jut, amely a miénkhez hasonló, relatíve kevesek által beszélt nyelvnél különösen fontos.) Ha szabad egy személyes és kevésbé komoly példával élnem: nagymamának is volt egy sor hasonló szava, például benzintyúknak hívta a benzinkutat, és „kezet mosni” helyett azt mondta, „mezet kosni”. Igaz, csak addig, amíg egyszer meg nem próbáltuk hasonlóan kiforgatni a „fogat mosni” kifejezést is...

Az irodalomnak mindig lehetőséget kell adnia a nyelvi játékokra. Ez a magyar irodalomra különösen igaz: mert mindenki feltételezi, hogy a szarvas nem kritikán aluli nehézfémet jelent, és a haladásnál semmilyen hal nem cserél gazdát – de mi van, ha mégis? Mi van, ha túllépünk a szokványos kifejezések rendszerén, és új szavakat alkotunk vagy átértelmezzük a régieket? A magyar nyelv rugalmasságára kiváló példa a Verebes István által írt *Ünnepi beszéd* (különösen Kern András előadásában páratlan), amely jórészt nem létező szavakból konstruál értelmesnek ható szöveget: „Meggyőződésem, hogy e mostani bélgamáción nyilvánosan is elpotálhatjuk, hogy noha a vronyás idén szilanyásként jött, a gárzaki mégis elegendően telmekós, és már herfel a dumóef.” Vagy ott van Kemény Zsófi, az ifjabb költőnemzedék közéleti vitákba is belekóstolható tagja, aki *Minden valami* című versében az összetett szavak szétszedésével játszik: „A mell bőség. A szépség ideál. A divat diktátor. A gyerek betegség, de a gyermek áldás.” És ha az a kérdés, hogy egy új stílus vagy műfaj segíthet-e fenntartani vagy feltámasztani az irodalom iránti érdeklődést, máris megvan a válasz: a Kemény Zsófi és hozzá hasonló fiatalok által előadott slam poetry ugyanis olyan rétegekhez is eljut, és olyan olvasókat, illetve hallgatóságot is bevonz az irodalom bűvkörébe, akik enélkül valószínűleg nem vennének könyvet a kezükbe. Az irodalom megújítása tehát nemcsak egy általános irányvonalat jelent: minden egyes szóra kiterjedhet.

Szavakból márpedig szinte végtelen sok van – az író megválogathatja őket jelentés és hangulat, korszak vagy elterjedés alapján, s a szokatlan kombinációkkal vagy különleges rendszerekkel élve is korszakalkotó művet hozhat létre. Nem kimondottan nyelvi játéknak, inkább a nyelv minden árnyalata lefestésének nevezném az olyan kreatív írást, amelyre James Joyce főműve, az *Ulysses* vagy a Daniel Keyes tollából származó *Virágot Algernonnak* a legjobb példa. Egyetlen könyvön belül is végig lehet futni a hely és idő szerint eltérő stílusokon és kifejezéseken, vagy éppen a szellemileg erősen elmaradott, hiányos, minimális nyelvi kifejezőeszközöktől a legkifinomultabb, elegáns megfogalmazásig terjedő széles skálán, s az eredmény magáért beszél.

A konkrét kifejezéseken túl műfaj terén is törekedni kell a nyitottságra: mind a műfajok keverése, mind egy új műfaj megteremtése érdekes lehetőségeket rejt magában. A kortárs irodalomban például egyre gyakrabban alkalmazott eszköz, hogy egy regény több, különböző műfajú részletből áll össze: Minette Walters és Cara Hunter is írt a sikerlistákra bejutó olyan krimi, ahol az elbeszélést levelek, újságcikkek, naplórészletek és internetes kommentek színesítik. Szintén egyre elterjedtebb, hogy a történetet nem egyetlen főszereplő, hanem több mesélő szemszögéből olvashatjuk, akár első, akár harmadik személyben: s hogy ez az eszköz újabban mennyire elterjedt, azt mi sem bizonyítja jobban, hogy olyan gyökeresen más stílusban alkotó írók is alkalmazzák, mint Jonathan Stroud, Mario Vargas Llosa, Joanne Harris vagy Takami Koushun. Még gyakoribb – s mára már olyan elterjedt, hogy példákra semmi szükség –, hogy egy történet nem folyamatosan halad, hanem összevissza ugrál az időben, esetleg több, időben jelentősen eltérő történetszálat követünk párhuzamosan.

A történetyszerkesztés ezen technikáira számtalan példát lehet hozni nemcsak az utóbbi két évtized, de a múlt század irodalmából is, a hangsúly azonban nem a konkrét írókon vagy köteteken van, hanem a tendencián. Míg régen a regényeket rendszerint az egyik szereplő vagy az író maga mesélte, következetes egyes szám első vagy harmadik személyben, időben lineárisan – amelyet legfeljebb egy-egy visszaemlékezés szakított meg –, a modern irodalom kísérletezni kezdett azzal, hogy felbontsa ezt a stabil és egyszerű rendszert. Először megjelentek a fent leírt technikák, utána elterjedtek, végül pedig – azaz napjainkban – már láthatjuk a legszélsőségesebb kísérletek eredményét is. Stuart Turton könyve például, a méltán nagy sikert aratott *The 7 ½ Deaths of Evelyn Hardcastle* nyolc nap eseményeit beszéli el – ám a nyolc nap valójában egyetlen, újra és újra ismétlődő nap, amelynek reggelén a főhős mindig egy újabb személy testében ébred ugyanazzal a feladattal – hogy mentse meg Evelyn Hardcastle-t, akit aznap este meggyilkolnak –, s így nyolc személyből nyolc különböző stílusban meséli el a baljós nap eseménysorának végül szerves egésszé összeálló részleteit.

Ez a feldaraboltság általánosan jellemző a jelenkor irodalmára (s nemcsak arra: például Quentin Tarantino *Ponyvaregény* című filmjének sikere is mutatja, hogy e jelenség a művészet összes ágát érinti, nem korlátozódik az irodalomra). A klasszikusokkal szemben, ahol minden műnek szigorú formai feltételeknek kellett eleget tenni, mára egyre fogynak a formai megkötések. A szabad vers megjelenésével megkezdődött egy olyan folyamat, amely alapjaiban alakította át a lírához való hozzáállást: a ma születő versek jelentős része nem követ semmilyen klasszikus versmértéket, nem sorolható be semmilyen műnembe. A vers megszabadult a láncaitól, s ugyanez a változás figyelhető meg az irodalom minden területén: a hagyományos értékrend és a társadalom válságával párhuzamosan a hagyományos formák is szétötredeznek, ahogy az irodalom megpróbál hangot adni az érzésnek, ahogy a megszokott rendszerek szétesnek, s az emberek elveszítik a talajt a lábuk alól.

Ez azonban még mindig csak egy-egy technikai részlet; ha általános választ szeretnénk adni a kérdésre, hogyan újulhat meg a modern irodalom, vissza kell térnünk az esszé elején megfogalmazott állításhoz.

Az irodalom mindig annak a kornak a tükré, amelyben megszületett. A modern irodalom megújulásának célja tehát, hogy igazodjon a modern korhoz, magáévá tegye a modern gondolatokat, látásmódot és stílust; emellett azonban meg kell őriznie irodalom voltát, ami nem könnyű feladat. De milyen ez a modern kor, amelyet az irodalomnak tükröznie kell? A tömeggyártás és a fogyasztás kora, amely uniformizálja az egyént, de piedesztálra helyezi az egyéniséget. A féligazságok és a népámitás kora, amelyben elhalványul a különbség az erő és az erőszak, a szabadság és a szabaddosság, az igazság és a gazság között. Olyan kor, amely megfosztja az embereket az illúzióiktól, a kapcsolataiktól, hitüktől és az álmaiktól; olyan kor, amelyben mindent lehet, s épp ezért már semmit sem érdemes; olyan kor, amelyben a világ túlsó fele csak egy kattintásra van, de a szomszéd szobában ülő ember már végtelen messze.

Nem szép kor – így hát a modern irodalom sem szépirodalom a szó hagyományos értelmében. Az biztos azonban, hogy érdekes kor – habár nem véletlen mondja az ősi kínai átok: „bár élnél érdekes időkből!” –, s így a modern irodalom is érdekes: groteszk, szürreális, szokatlan és formabontó. A modern ember nem ismeri a szégyent, így az irodalom is szégyentelen – a tilalmak varázsának újrafelfedezését kénytelenek vagyunk meghagyni a jövőbeli íróknak, ám lefesthetjük, milyen az élet, mikor az ember minden nemre azt mondja: de igen! A modern ember nem ismer tabukat és nem ismer határokat, így a modern irodalomnak is félre kell tennie ezeket a koncepciókat, és tabuk és határok nélkül írni – vagy éppen leírni a korlátok nélküli lét árnyoldalait. A modern irodalom fő témája lehet az állandó változás egyhangúsága, a sosem egyedül, de mindig magányosan töltött élet, a határok hiányából fakadó bizonytalanság. Nem, a modern irodalom nem szépirodalom: visszatükrözi a kor minden önzését, ostobaságát, mocskát és reménytelenségét, s így maga is öncélú és cinikus lesz – az igazi írók azonban, akik nemcsak a nyelvükkel, de a lelkükkel formálják a szavakat, ebben a zűrzavarban is képesek lesznek rendszert teremteni, ebben a homályban is meglelik a fényt. A modern irodalom legfőbb feladata, hogy rámutasson a modern kor problémáira, de ne bukjon el velük szemben; hogy lefesse az élet értelmetlenségét és az ember tehetetlenségét, közben mégis azt üzenje: jó élni és érdemes küzdeni. A modern irodalom küldetése, hogy beletörődő szarkazmussal, a pótolhatatlan veszteség fájdalmával vagy akár töretlen optimizmussal bemutassa,

milyen érzés úgy élni, hogy szemmel kísérhetjük, amint a régi világ napról napra egyre gyorsabban enyészik el, a káoszról pedig lassan kiemelkedik egy új és egyelőre még ismeretlen rendszer.

Röviden összefoglalva az alábbiakat tanácsolnám minden írónak és költőnek, aki meg akarja újítani az irodalmat: merj kísérletezni, ragadd meg a rendhagyó ötleteket, és használd minden rendelkezésedre álló írói eszközt, a hagyományosakat és a szokatlanokat is. A legnagyobb művek akkor születnek, mikor az író nem akar megfelelni senkinek: ha úgy érzed, megszólalt benned a 21. század hangja, tedd félre az aggodalmadat, felejtse el az elvárásokat és a korlátokat, merj merészet és nagyot gondolni, s rátenni életedet – és írd!

DOBOSY ILDIKÓ

Az irodalom mint misszió

DOBOSY ILDIKÓ (1992) Budapest

A TUDAT ÉS A NYELV NÁSZTÁNCA

Forradalmi korban élünk, az individuuum szabadságkultusza felégeti a társadalmi normákat és az emberi testről és lélekről alkotott képzeteket. Az elszabadult emberi teremtő képzeletből bugyognak fel jelenkorunk csodái és torzszülöttjei. A természet determináltságára fittyet hányva szabja át a testét az emberi psziché, felrúgja az aranymetszés harmóniáját, elhagyja a hagyományok biztonságát, és a természet törvényeit átírja Öntörvényre. Így válhat nemet, bőrszínt, sorsot a posztmodern ember. Míg az eddigi nagy forradalmak korszelleme a környezet és a természeti erők átalakítására és meghódítására irányult, és a makroközösségek és államapparátusok új formáit hozta el, elérkeztünk ahhoz a korhoz, amikor a létezés legelemibb egysége alakul át: az emberi psziché és individuuum. Legnagyobb veszélye a viszonyítási pont elvesztése és az újdonság érzéstelenítő hálgyoga, ahol a jó és a rossz, a minőség és a mennyiség, a gyógyító és a kártékony fogalmi talajt veszítenek. Gyökerestül tépjük ki szavaink jelentését, és összegabalyodva keringenek tudatunkban. Az átmeneti időszakok és a nagy forradalmak kísérő tünete ez, amikor az elmúlt korok értékei már nem mérvadóak, a jövő tartóoszlopai pedig a homályba vesznek. Hatalmas felelőssége van ezért tudatunk kivetítő médiumának, félfizikai lenyomatának – az emberi nyelvnek és a kommunikációnak, amely kollektív értelmünk, gondolkodásunk hordozója.

De mi is voltaképpen a szó? Nem véletlen, hogy a kultúra megjelenését, vagyis az ókor kezdetét az írás megjelenéséhez kötik. Így adott testet az ember a múltnak, amiből a kultúra táplálkozik. Így diadalmaskodott a feledés és az elmúlás természeti törvényein, így emelte halhatatlanná és emeli át a mindenkori jelenbe az emberi nyelv az elmúlt időt, a szóval szilárdítja meg a létezés tartóoszlopait. A tudat és a nyelv a végletekig össze van kötve, mintha létük egymástól függene. Ékes példái ennek a legősibb ránk maradt genezisztörténetek, ahol kulcsfontosságú helyet foglal el a szó, vegyük akár a *Biblia* „Kezdetben vala az ige” meghatározó mondatát vagy a hinduk mágikus OM szótagját, ami aktiválta a létesülést. A mítoszok és legendák hemzsegnének a szavak titkos erejéről szóló történetektől, olvashatunk varázsigékről, ráolvasásokról, a dolgok igazi nevééről, amelyet ha kimondunk, azok uralmunk alá kerülnek. A szóval hatunk a világra, közlünk, vagyis hatunk a közösségünkre. Zárt lényünket megnyitjuk, és kiáramoltatjuk egy részünket, a szó által hatolunk át a másik ember lényburkán. A szó gondolataink alapegysége, amit tudatunk katalizátora nemz fogalomná.

Érdemes megvizsgálni *fogalom* szavunkat és annak gyökerét. Ha valami fog, legyen toll vagy ruha, az lenyomatot hagy. Ha valami megfog, legyen szó vagy mosoly, az is lenyomatot hagy, csak finomabb anyagban. A *fog* szóval utalunk az eljövendő hatás kifejtésére. A fogantatás legyen gyermek vagy idea, a létesülés pillanatát írja le, amikor a semmi küszöbén átlép, és nyomot hagy az érzékelhető világban. A fogalom a szó súlya, amivel belenyomódik anyagi világunkba a múlt és a tapasztalat. Megkötjük elődeink bölcsességét, legyen szó mérnöki leírásokról, népgyógyászati titkokról vagy receptekről. Ugyanakkor anyanyelvünk nem csak egy holt múzeum, ahol a múlttal balzsamoz-